

Dissemination of meaning in "Hanging Hasnak Vazir" of Beyhaqi history

Hadi Tite*

Fatemeh Modarresi**

Abstract

Among the opinions that are raised about the history of Beyhaqi, is the belief in the historicity of this work and the prominence of its historical aspect. According to these literary views, Beyhaqi's history is ignored because they consider the purpose and criterion of the author to be the narration of history. Since Beyhaqi is selective in his narration of history and does not narrate all the incidents and events, in fact, it can be said that Beyhaqi's ideology and special perspective also influenced his work. In this regard, many possibilities are raised in Bayhaghi's sentences and what was omitted from his narration. Emphasizing the two elements of selection in the conversation and selection in the description of the possibilities of the presence of meaning, the authors have analyzed the history of Beyhaqi with analytical-descriptive method in "Taking Hasnak Vazir" and have come to the conclusion that Beyhaqi by using measures Because selection in conversations between people, emphasis on syntactic aspects, describing the characteristics of people and expressing emotions in their narrative, creates the possibility of multiple interpretations and the incompleteness of meanings.

Keywords: Derrida, presence of meaning, Beyhaqi, history of Beyhaqi, Hasnak Vazir.

* PhD in Persian language and literature Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia, Iran,
tite.hadi@gmail.com

** Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Urmia University, Urmia,
Iran (Corresponding Author), Fatemeh.modarresi@yahoo.com

Date received: 05/12/2024, Date of acceptance: 08/03/2025

Introduction

The absence of meaning, also referred to as the dispersal of meaning, refers to the endlessness of meanings or the missing part of meaning that is not present in the text. Among these, the History of Beyhaqi is a text that, due to its historical nature, creates the impression in the audience that they are facing a historical text. The narrator of history, namely Beyhaqi, continuously weaves a narrative to convey a singular meaning to the audience. However, through the presence of three components: 1. the selection of Beyhaqi's personal emotional actions and the description of individual emotions, 2. attention to the structure and the horizontal axis of sentence coordination to express secondary concepts, and 3. the selection of narrating an event from various perspectives and through different individuals, the statements made by Beyhaqi result in an absence of meaning, meaning that a part of the meaning remains hidden in the underlying layers of the History of Beyhaqi. The authors intend to analyze the issue of absence of meaning in the story of Hasanak Vazir from the History of Beyhaqi using a descriptive-analytical method. Accordingly, one of the aesthetic components in the text of the History of Beyhaqi, which is also part of its literary qualities, will be clarified.

Materials & methods

One of these artistic characteristics is the dissemination of meaning. The authors have analyzed this feature in the tale of Hasanak the Minister, emphasizing Derrida's perspectives. On the other hand, Bayhaqi, as a historian, cannot narrate everything that has occurred. Therefore, what is recounted depends on his selection and ideology. By examining the dissemination of meaning, the authors aim to reveal the hidden aspects of meaning. They intend to explore the issue of the absence of meaning in the tale of Hasanak the Minister from the "History of Bayhaqi" using a descriptive-analytical approach. Consequently, one of the aesthetic components within the text of the "History of Bayhaqi," which is also considered a component of its literariness, will become evident. This issue does not harm the essence of historical events; rather, it may alter the reasons behind those events, resulting from the three components mentioned above.

Discussion & Result

In his account, Beihaghi describes conversations among individuals and narrates events; however, there are aspects indicating that through these dialogues, one cannot reach the truth of the matter, leaving it shrouded in ambiguity. Nonetheless, this does not alter the fundamental fact that, for instance, Hasanuk was a minister who was executed during

Mas'ud's reign. Regarding the crime of Hasanuk in the case of his execution, one cannot arrive at a definitive answer based solely on the dialogues relayed by Beihaghi. When Beihaghi portrays individuals or expresses others' or his own emotions, he selects and presents only parts of the whole. Such cases can embody aspects of meaning's absence for two reasons: 1. Firstly, when describing personal emotions, he tends to resort to metaphor or simile, reducing the clarity of his speech and increasing artistic ambiguity. 2. Secondly, his descriptions of individuals or their emotions involve a focus on syntactic layers, rearranging the subject and predicate, omitting subjects, and so on.

Arayaraq and Ghazi were the commanders of Amir Mas'ud, who fell from their positions for two reasons, leading to Arayaraq's death: 1. The conspiracy of the Mahmudis or Paderians against Arayaraq and Ghazi, and 2. Amir Mas'ud's capriciousness. At the story's beginning, Beihaghi characterizes Ghazi as a "Gurbez" man. Importantly, neither of the two generals committed treachery, and even Beihaghi is selective in relaying the Mahmudis' dialogues. By using the idiomatic expression "the thread became singular," Beihaghi introduces a kind of meaning absence that does not harm the narrative's integrity. Two possible meanings can be derived from this line: 1. "The task became easier," and 2. "He became powerless and unsupported."

Conclusion

Bihāqī, by employing three elements—1. the selection of emotional actions and the description of individual feelings, 2. attention to the structure and the paradigmatic axis of sentences to express secondary concepts, and 3. the choice to narrate an event from various perspectives and through the voices of different individuals—creates a text based on the absence of meaning. The author uses the selection of events to infuse his ideology and influence the text, thus what is unsaid affects what is said. This issue leads to the absence of meaning in Bihāqī's narrative. In the story of Ḥasanak the Minister, and in the sections involving Arīraq and Ghāzī, Bihāqī enhances the literary quality of his text through the selection of dialogues among characters and in the specific description of individual emotions and feelings, employing measures that create an absence of meaning. Due to this selection of dialogues in the story of Ḥasanak the Minister, Bihāqī evokes multiple meanings regarding the reason for the execution of Ḥasanak Minister in the reader's mind.

Bibliography

- Ahmadi, Babak (1385), Text structure and interpretation, 12th edition, Tehran, Central Publishing. [in Persian]
- Emami, Nasrullah (2012), construction-deconstruction in the process of literary analysis, Ahvaz, Rash. [in Persian]
- Emami Nasrallah (1390), "The artistic origin of ambiguity and its types", Literary Criticism Quarterly, Vol. 4 No. 13, pp. 7-22. [in Persian]
- Eagleton, Terry (2013), Introduction to Literary Theory, translated by Abbas Mokhbar, 8th edition, Tehran, publishing center.
- Beyhaqi, Abolfazl (2018), History of Beyhaqi, Narrated by Khalili Khatib Rahbar, 3 volumes, 21st edition, Tehran: Central Publishing. [in Persian]
- Jurjani, Abdul Qahir (1366), Asrar al-Balagheh, translated by Jalil Tagleil, University of Tehran. [in Persian]
- Sasani, Farhad (1389), "The effect of textual context on the meaning of the text", two scientific research quarterly journals of Al-Zahra University (S), Q2, No.3, pp. 109-124. [in Persian]
- Kezazi, Mir Jalaluddin (2013), Ma'ani, 10th edition, Tehran, Center Publishing. [in Persian]
- Goli, Ahmad (2007), Ma'ani wa Bayan, Tabriz, Aydin Publications. [in Persian]
- Emami Nasrallah (1390), "The artistic origin of ambiguity and its types", Literary Criticism Quarterly, Vol. 4 No. 13, pp. 7-22. [in Persian]
- Sasani, Farhad (1389), "The effect of textual context on the meaning of the text", Al-Zahra University Linguistic Research Quarterly (S), Q2 No.3, pp. 109-124. [in Persian]
- Salehi, Parisa (2016), "The link between history and literature in the historical texts of Persian language and literature", History of Literature, vol. 2, pp. 49-77. [in Persian]
- Mir Bagheri Fard, Ali Asghar; Hashemi, Syed Morteza and Safari, Hekmat Elah (2013), Criticism and analysis of the subject of presentation and delay in the science of meanings (based on Bostan Saadi), Poem Research (Bostan Adab), vol. 3, pp. 173-199. [in Persian]
- Milani, Abbas (1387), Modernism and Modernism in Iran, 7th edition, Tehran: Akhtaran Publishing House. [in Persian]

افشانش معنا در دو داستان «بر دار کردن حسنک وزیر» و «وضع اریارق و غازی» به روایت بیهقی

هادی طیبه*

فاطمه مدرسی**

چکیده

از جمله دیدگاه‌هایی که در باب تاریخ بیهقی مطرح است، اعتقاد به تاریخی بودن این اثر و برجسته بودن جنبه تاریخی آن است. بر اساس این دیدگاه جنبه‌های ادبی تاریخ بیهقی نادیده گرفته می‌شود از آن جهت که هدف و ملاک نویسنده را روایت تاریخ دانسته‌اند. از آنجا که بیهقی در روایت خود از تاریخ به گزینش دست می‌زند و همه حوادث و رویدادها را روایت نمی‌کند، در واقع می‌توان گفت ایدئولوژی و نگاه خاص بیهقی نیز در اثر او تأثیر گذاشته است. در این راستا امکان معنای متعدد در جملات بیهقی و آنچه از روایت او حذف شده است، مطرح می‌شود. نگارندگان با تأکید بر دو عنصر گزینش در مکالمه و گزینش در توصیف امکانات غیب معنا را در «بر دار کردن حسنک وزیر» و «وضع اریارق و غازی» از تاریخ بیهقی با روش تحلیلی-توصیفی بررسی کرده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که بیهقی با به کارگیری تمهیداتی چون گزینش در مکالمات میان افراد، تأکید بر جنبه‌های نحوی، توصیف ویژگی‌های اشخاص و بیان عواطف در روایت خود، امکان برداشت‌های متعدد و کامل‌ناپذیر بودن معناها را ایجاد می‌کند.

کلیدواژه‌ها: تاریخ بیهقی، حسنک وزیر، اریارق و غازی، دریدا، غیب معنا.

* دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران،
tite.hadi@gmail.com

** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران (نویسنده
مسئول)،
fatemeh.modarresi@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۸

۱. مقدمه

اگرچه سوسور به صورت مستقیم واژه ساختار و ساختارگرایی (Structuralism) را به کار نگرفت، اما شیوه کار او ساختارگرایانه است، این دیدگاه سوسور «که باید هر پدیدار را در مناسبتش با مجموعه پدیدارهایی که خود بخشی از آن‌هاست، بررسی کرد، اساس روش ساختارگرایی است» (احمدی، ۱۴۰۰: ۲۱). نظرهای سوسور مبتنی بر تقابل‌های دوگانه است، مثلاً: محور همنشینی و محور جانشینی، گفتار و نوشتار، هم‌زمانی و در زمانی. در این میان آن چیزی که سوسور در زبان مدنظر دارد، گفتار است، چرا که مانند باختین معتقد است که در گفتار حضور شرط اصلی تداوم مکالمه است و معتقد است که گفتار به واسطه‌ی «ویژگی حضور و امکان مخاطبه مکالمه‌ی بی‌واسطه و رودر رو، ارزش بیش‌تری نسبت به نوشتار دارد» (امامی، ۱۳۸۲: ۱۶-۱۷). دریدا این تقابل‌های دوگانه را که مبتنی بر برتری حضور بر غیاب و برتری گفتار بر نوشتار است، در هم می‌شکند و کار او به نوعی واسازی (ساخت‌شکنی) منجر شد. آنچه از آن با عنوان حضور (presence) یاد می‌شود و در مقابل غیاب مطرح می‌شود، در واقع از سوسور آغاز می‌شود که گفتار را به واسطه‌ی تداوم مکالمه و حضور شخص و آوا در آن لحظه، مبتنی بر ویژگی حضور می‌داند و نوشتار را به واسطه‌ی فقدان حضور نویسنده مبتنی بر غیاب می‌داند. آنچه سوسور غیاب می‌گوید به معنای کامل نبودن معناها است و اینکه معناها هرگز پایان نمی‌پذیرند. در دیدگاه دریدا هم در گفتار هم در نوشتار معناها غایب‌اند و در دیدگاه هوسرل نیز زمانی که با تقلیل پدیدار شناسیک و مسأله‌ی بازگشت به خود چیزها روبه‌رو می‌شویم، «دریافت هر پدیده‌ای به طور کامل و ناب، دریافت آن کیفیت اساسی و غیر قابل تغییر پدیده است» (ایگلتون، ۱۳۹۳: ۷۸) و به این معنی است که هوسرل معنا را در اندیشه‌ی خود حاضر می‌داند و به همین سبب به یک معنای قطعی و نهایی معتقد است و آنچه در ذهنیت او بیش از یکی است کنش‌های نیت‌گون یا دلالت‌های متعدد نزد مخاطبان است. از سویی دیگر استدلالی که دریدا برای غیاب معنا در گفتار مطرح می‌کند این است که

کوزه که می‌گوییم نه به این کوزه‌ی واقعی و مادی، بل به آن کوزه‌ی ذهنی (مدلول) اشاره داریم. میان کوزه‌ی مادی و کوزه‌ای که از آن حرف می‌زنیم تفاوت وجود دارد. بدین‌سان هر مدلول، همچون دالی است بر مدلولی دیگر و این رشته به پایان نمی‌رسد (احمدی، ۱۴۰۰: ۳۹۵).

بنابراین در نظر دریدا همچون نظر سوسور فقط تمایز است که وجود دارد و همین تمایز نیز منجر به ایجاد فاصله می‌شود.

۱.۱ بیان مسئله

غیاب معنا که از آن با عنوان افشانش معنا نیز یاد شده است، عبارت است از پایان‌ناپذیر بودن معناها یا غایب‌بودن بخشی از معنا که در متن نیامده است. دریدا

برتری کلام گفتاری به کلام نوشتاری، یعنی بنیان آوا محوری و کلام محوری را باور ندارد. او به این بنیان فکری که معنا در گفتار حضور دارد و در نوشتار پنهان است، انتقاد دارد. مورد مقابل را هم نپذیرفته است، یعنی این دیدگاه را که نوشتار از گفتار برتر است و معنا در آن حاضر است. او این باور را نوشته محوری نامیده و تأکید کرده که معنا در متن نوشتاری نیز غایب است. خلاصه دریدا برتری حضور به غیاب را قبول ندارد و سوئه مستقیم معنایی را از سوئه نمایندگی و بیانگری برتر نمی‌داند. به گمانش گفتار نیز بر اساس تمایز و فاصله ساخته شده است و از این نظر تفاوتی با نوشتار ندارد (احمدی، ۱۴۰۰: ۳۸۶).

طبیعی است که متون ادبی به واسطه ویژگی ابهام هنری از غیاب معنای بیشتری برخوردار باشند. چنانچه در نظر جرجانی «اگر معنای ثانوی در اثری دیرپاب باشد و درک آن پس از تلاش و تأمل در متن به دست آید، ارزش ادبی متن بیشتر خواهد شد» (جرجانی، ۱۳۶۶: ۸۵). در این میان تاریخ بیهقی متنی است که با واسطه‌ی تاریخ بودنش این تصور را در مخاطب ایجاد می‌کند که با متنی تاریخی روبه‌رو است و روایتگر تاریخ یعنی بیهقی پیوسته بافت‌سازی می‌کند تا مخاطب را به معنایی واحد برساند، اما در این میان تاریخ بیهقی به واسطه‌ی حضور سه مؤلفه از جمله ۱. گزینش کنش عواطف شخصی بیهقی و توصیف عواطف فردی، ۲. توجه به نحو و محور همنشینی جملات برای بیان مفاهیم ثانویه ۳. گزینش بیان یک اتفاق از زوایای مختلف و از زبان اشخاص مختلف، منجر می‌شود که آنچه بیهقی می‌گوید، مبتنی بر غیاب معنا باشد، یعنی بخشی از معنا همچنان در لایه‌های زیرین متن تاریخ بیهقی پنهان است. نگارندگان برآنند تا با روش توصیفی - تحلیلی مسأله‌ی غیاب معنا را در داستان حسنک وزیر از تاریخ بیهقی بررسی و تحلیل کنند، بر این اساس یکی از مؤلفه‌های زیبایی‌شناسانه در متن تاریخ بیهقی که از مؤلفه‌های ادبیت متن هم محسوب می‌شود، روشن خواهد شد، این مسأله به اصل اتفاق‌های تاریخی آسیبی نمی‌رساند، بلکه ممکن است علت رویدادها در آن تغییر کند و این خود حاصل سه مؤلفه‌ای است که در سطور فوق به آن اشاره شد.

۲.۱ پیشینه پژوهش

از جمله پژوهش‌هایی که در زمینه افشانش معنا صورت گرفته است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- غلامرضا رحمدل شرفشاده‌ی و احمد فغانی در پژوهشی با عنوان «افشانش معنا در چند حکایت مولانا» (۱۳۸۴) چند حکایت از دفتر دوم مثنوی معنوی را با دیدگاه ساخت‌شکنی دریدا بررسی کرده‌اند. همچنین در این پژوهش روابط درونی اجزاء متن برای کربندی معانی در زنجیره متن مورد توجه نگارندگان بوده است.
- فرزانه سجودی در مقاله‌ی «معنا، نامعنا و کثر معنا» (۱۳۸۰) علی‌رغم ارائه‌ی تصویری کلی از نظرات ارائه شده در باب معنا، حضور و غیاب آن، مواضع خود را در باب این نظرات نیز بیان داشته است.
- عباس میلانی در «تجدد و تجددستیزی در ایران» (۱۳۸۷) به این نکته اشاره کرده است که نثر تاریخ بیهقی به شعر نزدیک است. در پژوهش پیش‌رو نیز «افشانش معنا» مؤید همین نکته است. از سویی دیگر میلانی به تأثیر ذهنیت راوی بر روایت و شباهت تاریخ بیهقی به قصه سخن گفته است، در پژوهش پیش‌رو نیز بررسی جنبه‌های افشانش معنا مؤید همین نکته است که تأثیر ذهنیت راوی بر روایت منجر به تکرار معنا در تاریخ بیهقی شده است.
- قربانعلی ابراهیمی در پژوهشی با عنوان «غیاب معنا در حافظ معنوی» (۱۳۹۲) به شرح غلامحسین دینانی از حافظ و توجه او به غیاب معنا پرداخته است. در این پژوهش نمونه‌هایی از ابیات حافظ به شرح دینانی آورده شده است و نگارنده نگاه خود را به غیاب معنا در تفاسیر دینانی از ابیات حافظ معطوف کرده است.
- حسن دلبری و فریبا مهری در پژوهش «کارکرد ایدئولوژی در لایه‌های سبکی داستان حسنک وزیر» (۱۳۹۴) به این نتیجه رسیده‌اند که هرچند بیهقی، شخصاً بر بی‌طرفی خود اصرار دارد، باز هم به طور ناخودآگاه و در پاره‌ای از موارد کاملاً خودآگاه و صریح، باورها و نظرات خود را در متن تسری می‌دهد.

۳.۱ ضرورت و اهمیت پژوهش

برای توجه به این نکته که تاریخ بیهقی را صرفاً به عنوان کتابی تاریخی مورد نظر قرار ندهیم، بررسی ویژگی‌های هنری و ادبی تاریخ بیهقی به عنوان یک کتاب تاریخی-ادبی لازم و ضروری می‌نماید، یکی از این ویژگی‌های هنری افشانش معنا است، نگارندگان با تأکید بر آرای دریدا این ویژگی را در داستان حسنگ وزیر مورد بررسی و تحلیل خود قرار داده‌اند، از سویی دیگر بیهقی به عنوان یک تاریخ نگار نمی‌تواند تمام آنچه را که روی داده است، روایت کند. بنابراین آنچه که روایت شده است، در گرو گزینش او و ایدئولوژی اوست. نگارندگان با بررسی افشانش معنا این امکان را ایجاد می‌کنند که آن بخش پنهان معنا را آشکار سازند.

۲. افشانش معنا در داستان حسنگ وزیر

طبیعی است که بیهقی تمام آنچه را که در باب «بر دار کردن حسنگ» اتفاق افتاده، روایت نکرده است، به عبارتی

اصلی‌ترین ویژگی ادبیات که همانا کاربرد خاص زبان آن است در متون تاریخی هم متبلور می‌شود. تاریخ‌ها از این نظر دیگر توصیفات سطحی از وقایع نیستند، بلکه می‌توانند با ابزار زبانی‌شان القاکننده معنایی ثانوی و برانگیزاننده احساسات مخاطب باشند» (صالحی و طاهری، ۱۳۹۶: ۵۶).

او به عنوان یک تاریخ نگار آن اتفاق‌ها و زمینه‌های پیرامون داستان را گزینش می‌کند، مثلاً از فرزندان حسنگ چیزی نمی‌گوید، اما از مادر حسنگ و بیان حالات او سخن به میان می‌آورد. در واقع

هر مورخی در نقل رخداد‌های ساده‌ای که مصالح ساخت تاریخ‌اند نوعی قصه‌گوست؛ روایت هر رخداد، خود آن رخداد نیست؛ از صافی زبان و ذهن راوی گذشته. به عبارت دیگر، زمان و مکان رخداد به گذشته تعلق دارد و روایت آن با تاریخ آن با تأخیر و به مداخله ذهن و سلیقه راوی، به دست ما که خواننده انیم می‌رسد (میلانی، ۱۳۸۷: ۴۱).

خاصیت این مسأله نیز به ارتباط ناگسستنی نویسنده‌ی حقیقی با متن، تأثیر فرامتن بر متن و به طور کلی تأثیر بافت بر زبان برمی‌گردد، به عبارتی متن یک Dasein نیست که معلق و در هوا شکل گرفته باشد، بلکه خالق دارد و این آفرینش‌گر است که به عنوان یک عامل مهم در بافت

با تصرف در اصل موضوع و تأکید بر چگونگی روایت، بر متن تأثیر می‌گذارد. هم بافت کلامی هم غیر کلامی بر متن تأثیر می‌گذارند و

بافت متنی به طور خاص، از دو سو می‌تواند بر معنای کلی متن اثر گذارد: یکی اثرگذاری بر پیش‌فهم خوانشگر متن، یعنی انتظارات و پیش‌انگاره‌های او، دیگری تداعی و ارتباط یافتن عناصری از بافت متنی با عناصری دیگر از متنی که خوانش می‌شود، در نتیجه اثرگذاری بر معنای آن‌ها (ساسانی، ۱۳۸۹: ۱۱۹-۱۱۸).

بیهقی وقایع یا حوادث را تغییر نداده است، اما چیزی دیگر گفته است و این چیزی دیگر گفتن، در گرو چگونه روایت کردن و گزینش حوادث است. همین گزینش نیز به نوعی تزریق ایدئولوژی منجر می‌شود. «بافت روایی بیهقی بیشتر شباهت به حکایت و قصه دارد؛ آفریده ذهن راوی است نه تابع منطق حقیقت مورد روایت» (میلانی، ۱۳۸۷: ۴۱)، وقتی من نویسنده به گزینش رویدادها می‌پردازد، به نوعی آنچه در ذهنیت او به شیوه‌ای باورمند وجود دارد، بازآفرینی می‌شود. در این راستا آنچه گفته نشده است (غایب است)، بر آنچه گفته شده است، تأثیر می‌گذارد و منجر به شکل‌گیری معنای متعدد دیگری می‌شود. این مسأله در تاریخ بیهقی در دو قسمت بیشتر از سایر قسمت‌ها نمایان است. نخست در جایی که مکالمه‌های افراد را روایت می‌کند و دوم در جایی که احساسات و عواطف افراد یا خود شخصیت‌ها را توصیف می‌کند. نگارندگان با تکیه بر همین دو بخش به عوامل منجر به غیاب معنا در داستان حسنگ وزیر، می‌پردازند.

۱.۲ گزینش مکالمه اشخاص

سوسور از جمله متفکرانی است که معتقد است در گفتار به دلیل حضور آوا در آن لحظه‌ی گوینده، معنا در آن حاضر است و مبتنی بر غیاب نیست، اگر چه در دیدگاه کسانی چون دریدا گفتار نیز مبتنی بر غیاب است (ر.ک، احمدی، ۱۴۰۰: ۳۸۶)، اما وقتی به مکالمه‌ای می‌رسیم که صورت نوشتاری به خود گرفته است، نمی‌توان حقیقت را از میان مکالمه‌ی افراد متوجه شد از آنجا که همیشه بخشی از حقیقت غایب است، از سویی دیگر وجه مشترک دیدگاه کسانی چون سوسور و دریدا در باب همین نوشتار است که هر دو در مورد عامل غیاب در نوشتار متفق‌القول هستند. بیهقی نیز در روایت خود از مکالمه‌ی افراد اگرچه وقایع را بیان داشته است، اما مواردی در آن وجود دارد که می‌توان نشان داد، از طریق دیالوگ‌ها و مکالمه‌های میان افراد نمی‌توان به حقیقت موضوع رسید و در هاله‌ای از ابهام باقی می‌ماند، اگرچه در اصل حادثه مثلاً

اینکه حسنگ وزیری بوده است و در دوران مسعود به دار آویخته شده است، تغییری ایجاد نمی‌کند. مثلاً در باب جرم حسنگ در ماجرای به دار آویختن او با استناد به دیالوگ‌هایی که بیهقی نقل کرده است، نمی‌توان به یک پاسخ مشخص رسید. نخستین مسأله اقرار امیر مسعود در سه بخش داستان به بی‌گناهی حسنگ است. نخست وقتی امیر مسعود خواجه احمد احسن را به خلوت می‌خواند و در باب حسنگ از وی مشورت می‌گیرد، به او می‌گوید: «بو سهل زوزنی را با حسنگ چه افتاده است که چنین مبالغت‌ها در خون او گرفته است؟» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۲۹)، در این مکالمه‌ی میان خواجه احمد حسن و امیر مسعود، سخن امیر مسعود این نکته را آشکار می‌کند که گویی خود به بی‌گناهی حسنگ باور دارد. اشاره‌ی امیر مسعود به اینکه بوسهل غرض شخصی دارد و مبالغه می‌کند و باور او به این نکته در دیالوگش این مسأله را تأیید می‌کند. دومین اقرار امیر مسعود به بی‌گناهی حسنگ در جایی است که در باب کار حسنگ با بونصر مشکان مشورت می‌کند و می‌گوید: «پس از حسنگ در این باب چه گناه بوده است که اگر از راه بادیه آمدی، در خون آن همه خلق شدی» (همان، ۲۳۰) به عبارتی امیر مسعود می‌داند که حسنگ اگر با حاجیان از حج به بغداد نرفته است به چه خاطر بوده است، سپس در سومین جایی که امیر مسعود به صورت ضمنی به بی‌گناهی حسنگ اقرار می‌کند، جایی است که بی‌احترامی بوسهل در مجلس به خواجه احمد حسن به گوش امیر مسعود می‌رسد و بوسهل را گوشمالی می‌دهد: «گرفتم که به خون این مرد تشنه‌ای، وزیر ما را حرمت و حشمت بایستی داشت» (همان، ۲۳۳)، در واقع امیر مسعود به صورت ضمنی یا در ناخودگاه باور دارد که حسنگ بی‌گناه است و همین که غرض بوسهل را برای دارزدن او غرضی شخصی می‌داند، خود دال بر این موضوع است. اکنون با توجه به دیالوگ‌ها و مکالمه‌های میان امیر مسعود با بوسهل و خواجه احمد حسن می‌توان گفت که حسنگ اصلاً به جرم قرمطی بودن به دار نیاویخته شده است، بلکه متهم به این مسأله بوده است، ضمن اینکه امیر مسعود از قدرت خلیفه نیز هراس دارد و با توجه به آگاهی او از بی‌گناهی حسنگ در باب او هیچ شفاعتی نمی‌کند: «ما بر تو رحمت خواستیم کرد، اما امیر المؤمنین نبشته است تو قرمطی شده‌ای و به فرمان او بردار می‌کنند» (همان، ۲۳۴)، اکنون رسیدن به حقیقت در مورد دیدگاه امیر مسعود نیز زمانی مورد تردید قرار می‌گیرد که به این شیوه‌ی روایت حسنگ توجه شود: «و دو مرد پیک راست کردند با جامه‌ی پیکان که از بغداد آمده‌اند» (همان، ۲۳۳) یا در جایی دیگر «و دو پیک را ایستانیده بودند که از بغداد آمده‌اند» (همان، ۲۳۴)، دو نکته در این باب مورد توجه است: نخست اینکه مسندالیه جملات را ذکر نمی‌کند و غرض ثانویه‌ی حذف آن می‌تواند امکان انکار

باشد که از آن با عنوان «به قصد پنهان کردن مسندالیه» (گلی، ۱۳۸۷: ۵۴) نیز یاد کرده شده است. گویا بیهقی نمی‌خواهد آشکارا بگوید چه کسانی این کار را کرده‌اند و این مسأله دال بر احتمال ساختگی بودن پیک‌ها و کذب بودن فرستادن پیک‌ها از جانب خلیفه‌ی بغداد است. نکته‌ی بعدی این است که همین حرف ربط «که» بیشتر معنای گویی که به ذهن متبادر می‌کند، از آن‌جا که فعل «ایستانیده بودند» و «راست کرده‌بودند» افعالی هستند که بیشتر جنبه‌ی آمرانه و دستوری دارند و زمانی که برای فرستادگان بغداد به کار می‌رود، نوعی پارادوکس در عمل انجام شده «بر دار کردن حسنک» و «برخورد با پیک‌های فرستاده از بغداد» ایجاد می‌شود. با رسیدن به این نکته بیهقی خواسته است به صورت ضمنی بگوید که امیر مسعود دروغ گفته است و حتی در این مسأله که می‌گوید خلیفه دستور کشتن تو (حسنک) را داده است، دروغ می‌گوید و گویا خود نیز غرضی شخصی در کشتن حسنک داشته است. بیهقی تمام این نکات را به صورت ضمنی در روایت خود گفته است و از اشاره به این موارد به صورت صریح خودداری کرده است و این، خود یکی از معیارهای ادبیت متن محسوب می‌شود، اینکه نویسنده در لایه‌های زیرین متن حرف خود را بگوید. به هرسوی فرضیه‌هایی در باب علت بردار کردن حسنک مطرح می‌شود که هیچ کدام قطعی نیستند و همه‌ی این موارد نیز می‌توانند تأثیر گذار بوده باشند: ۱. دشمنی بوسهل با حسنک، ۲. تهور و تعدی حسنک در زمان حکومت امیر محمود نسبت به امیر مسعود و خادمان وی، ۳. دشمنی امیر مسعود با وی، ۴. مشکل خلیفه‌ی بغداد با حسنک و اتهام قرمطی بودن او.

در یکی از دیالوگ‌های حسنک وزیر خطاب به عبدوس که لحن حسنک مبتنی بر تحقیر است ما را به نکته‌ای دیگر می‌رساند که در لایه‌های زیرین متن وجود دارد و خود بیهقی صراحتاً به آن اشاره نکرده است: «امیرت را بگوی که من آنچه کنم بفرمان خداوند خود می‌کنم، اگر وقتی تخت ملک به تو رسد، حسنک را بردار باید کرد» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۲۷)، اینکه حسنک، امیر مسعود را «تو» خطاب می‌کند و واژه‌ی «امیر» را خطاب به او در مقابل واژه‌ی «خداوند» برای امیر محمود به کار می‌گیرد، نشان‌دهنده‌ی نوعی تحقیر در لحن گفتار حسنک وزیر است که اگر با باور او به واژه‌ی «وقتی» نگاه کنیم، به این نتیجه می‌توانیم برسیم که در نگاه او امکان به قدرت رسیدن امیر مسعود و پادشاه شدن او وجود ندارد و همین خود یکی از عوامل تهور و تعدی کردن اوست.

در جایی دیگر نیز وقتی خواجه احمد حسن با امیر مسعود در باب کار حسنک مشورت کرده است و در راه با عبدوس برخورد می‌کند، مکالمه‌ای میان عبدوس و خواجه احمد حسن

افشانش معنا در دو داستان «بر دار کردن ... (هادی طیبه و فاطمه مدرسی) ۲۶۳

صورت می‌گیرد که کلام عبدوس مبتنی بر غیاب است. خواجه به عبدوس می‌گوید که «تا بتوانی خداوند را بر آن دار که خون حسنگ ریخته نیاید که زشت نامی تولد گردد» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۲۹) و عبدوس در پاسخ او چنین می‌گوید: «فرمان بردارم، و بازگشتم و با سلطان بگفتم، قضا در کمین بود، کار خویش می‌کرد» (همان، ۲۲۹). این عبارت «قضا در کمین بود» صنعت براعت استهلال در آن نهفته است و از نهایت ماجرا خبر می‌دهد و گویی عبدوس می‌داند که در نهایت حسنگ بر دار خواهد شد.

۲.۲ گزینش در توصیف

بیهقی در روایت خود آنجا که به توصیف اشخاص دست می‌زند یا عواطف و احساسات دیگران یا خود را بیان می‌کند، درواقع آنچه را که هست، گزینش می‌کند و بخشی از آن را بیان می‌دارد. از دو جهت اینگونه موارد می‌توانند، بیشتر جنبه‌های غیاب معنا را به خود بگیرند: ۱. نخست اینکه در توصیف عواطف فردی با آوردن تمثیل یا تشبیه به جانب شعریت میل می‌کند، از صراحت کلام خود می‌کاهد و به ابهام هنری می‌افزاید، ۲. دوم اینکه برای توصیف افراد یا عواطف آنان بر لایه‌ی نحوی و پس و پیش کردن مسندالیه و مسند، حذف مسند و... توجه می‌کند، همانند دو نمونه‌ای که در باب پیک‌های فرستاده شده از جانب بغداد به ضرورت بحث پیش ازین بخش آورده شد، بدین ترتیب غرض ثانویه‌ای را در منظور خود پنهان داشته است و می‌توان گفت بخشی از معنا غایب بوده است،

۲۰ نمونه استعارات دستوری اسمی در داستان حسنگ وزیر در فرانقش اندیشگانی به کار رفته است، کارکرد این استعارات بیشتر حذف یا بازگو نکردن عامل فرایند است، یعنی نویسنده با آوردن آن‌ها از بازگفت مستقیم عامل فرایند خودداری کرده است (اسلامی، ۱۴۰۰: ۲۲).

وقتی که بیهقی در توصیف بایدها و نبایدهای رفتار افرادی مانند حسنگ اینگونه می‌گوید: «و چاکران و بندگان را زبان نگاه باید داشت با خداوندان، که محال است روباهان را با شیران چخیدن» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۲۷) برای سخن خود تمثیلی می‌آورد و سعی می‌کند برای اثبات سخن خود استدلالی شاعرانه بیاورد. در این توصیف هم می‌توان تمثیل را به طور کلی در روابط بین زیردستان و بالادستان و مستقل از حسنگ وزیر در نظر گرفت، هم می‌توان گفت که منظور از چاکر و روباه حسنگ است و منظور از خداوند و شیر امیر مسعود است. نسبت دادن این صفات به اشخاص خود منجر به تداعی‌های متعدد می‌شود، مثلاً رفتار حسنگ که گفته بود

وقتی امیر مسعود پادشاه شد مرا بردار کند، رفتاری است، متکبرانه و به قول بیهقی حاصل بی‌باکی حسنگ است. این رفتار در روباه نیز که یکی از نمادهای آن در فرهنگ عامه دال بر زیرکی است، دیده می‌شود، کنش روباه نیز در ذهنیت فرهنگ عامه بر اساس نوعی تکیه بر خود کردن (رفتار مغرورانه و فریبکارانه) شکل گرفته است. نکته‌ی دیگری که در باب این توصیف بیهقی مطرح است، شیوه‌ی کاربرست کلمات در محور همنشینی و تقدم و تأخر کلمات بر همدیگر است. «زبان نگاه داشتن» بر «خداوندان» مقدم شده است. عامل این تقدم اهمیت زبان نگاه داشتن و تأکید بر آن است. در هر دو جمله آنچه از اهمیت کمتری برخوردار است در اول جمله آمده است. در جمله‌ی اول «چاکران و بندگان» بر «خداوندان» و در جمله‌ی دوم «روباهان» بر «شیران» مقدم شده است. همین برقرای تعادل در ساخت دو جمله این تداعی را به ذهن ایجاد می‌کند که جای پادشاهان و اهمیت آنان بیشتر است و در واقع به جهت تحقیر چاکران و روباهان به عنوان مسندالیه ذکر شده و در ابتدا آمده‌اند.

زمانی که بیهقی در توصیف بوسهل زوزنی می‌گوید: «این بوسهل مردی امام‌زاده و محتشم و فاضل و ادیب بود، اما شرارت و زعارتی در طبع وی مؤکد شده» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۲۶)، باید توجه داشت که چگونه شخصی می‌تواند فاضل و خاصه ادیب باشد، اما شرارت و زعارت در طینت او مؤکد شده باشد؟ این توصیف بیهقی فضا را برای برداشت‌های ذهنی مخاطب باز نگه می‌دارد. می‌توان گفت در دیدگاه بیهقی ادبیات و علوم ادبی جدای از زندگی آدمی تصور شده است و با آنچه شاملو «شعری که زندگی است» می‌نامد یا با این دیدگاه که ادبیات را جدای از زندگی نمی‌داند، در تقابل است، به عبارتی در نگاه او اگر کسی آنچه را که از ادبیات و علوم آن می‌آموزد و در زندگی خود به کار نمی‌بندد، باز هم ادیب شمرده می‌شود و این در زیر متن این توصیف بیهقی وجود دارد.

زمانی که امیر مسعود در باب کار حسنگ از بونصر مشکان مشورت می‌گیرد، بونصر مشکان سخنی از امیر محمود را برای امیر مسعود نقل می‌کند:

بدین خلیفه خرف شده بیاید نبشت که: من از بهر قدر عباسیان انگشت در کرده‌ام، در همه جهان و قرمطی می‌جویم و آنچه یافته آمد و درست گردد بر دار می‌کشند و اگر مرا درست شدی که حسنگ قرمطیست، خبر بامیرالمؤمنین رسیدی که در باب وی چه رفتی. وی را من پرورده‌ام و با فرزندان و برادران من برابر است و اگر وی قرمطیست من هم قرمطی باشم (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۳۰)

و بونصر در ادامه‌ی سخن خود چنین می‌گوید: «هر چند آن سخن پادشاهانه بود، بدیوان آمدم و چنان نبشتم، نبشته‌ای که بندگان بخداوندان نویسند» (همان، ۲۳۰). در واقع در روایت سخن بونصر مشکان نوعی حذف وجود دارد، حذفی که باید در خوانش دوباره‌ی جمله آن را گسترش داد و رسیدن به این نکته نیز در گرو این پرسش است که چرا سخن امیر محمود را با آوردن حرف ربط شرطی «اگرچه» پادشاهانه می‌خواند و چگونه است که در نوشتن نامه به نیابت از امیر محمود به خلیفه‌ی بغداد، نامه را از بندگان (امیر محمود) به خداوندان (خلیفه‌ی بغداد) توصیف می‌کند؟ در این مکالمه از زبان بونصر مشکان سخن امیر محمود «پادشاهانه» دانسته شده است، خطیب رهبر آن را «سخن تند خشم آلود بغرور سلطنت» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۳۵۲) معنا کرده است، اما در این معنا نگاه حقارت آمیز امیر محمود به خلیفه‌ی بغداد دیده نمی‌شود، در کلمه‌ی پادشاهانه نوعی نگاه از بالا به پایین نیز دیده می‌شود که حاصل تکیه بر قدرت و شکوه پادشاهی است و پادشاه مجاز از قدرت اوست، در واقع سخن پادشاهانه یعنی سخنی که چون قدرت پادشاهان باشکوه و بزرگ است. در این راستا وقتی شرط «اگرچه» را در جمله واری می‌کنیم، گویا در نگاه بونصر مشکان این سخن امیر محمود فراخ‌تر از حد سخن او در برابر خلیفه‌ی بغداد بوده است، ادامه‌ی سخن بونصر نیز نشان دهنده‌ی همین نکته است، به همین سبب در توصیف نامه‌ای که به خلیفه‌ی بغداد نوشته است، می‌گوید، نامه‌ای نوشته‌ام چون نامه‌ای که بندگان به امیران و بزرگان خود می‌نویسند. در این میان دو تصور از توصیف بونصر مشکان به ذهن تداعی می‌شود، نخست اینکه بونصر مشکان از قدرت خلیفه‌ی بغداد و شروع جنگ می‌ترسد از این رو با لحن مطابق با امیر محمود برای خلیفه نامه نمی‌نویسد و نمی‌خواهد این ترس را به امیر محمود نسبت دهد، دوم اینکه قدرت امیر محمود را از قدرت خلیفه‌ی بغداد کمتر می‌دانسته است. حذف این معانی نهفته در سخن بونصر مشکان به تأویل‌پذیری و امکان غیاب معنا منجر شده است.

بونصر مشکان در ادامه‌ی همین گفت‌وگو در باب خلیفه‌ی بغداد دیالوگی به کار می‌گیرد: «امیر را نیک درد آمده بود که حسنگ را قرمطی خوانده بود خلیفه» (همان: ۲۳۰) که نشان دهنده‌ی توجه بونصر مشکان به نحو جمله و دقت بیهقی در روایت جمله است. بونصر مشکان برای خوارداشت، مسندالیه جمله (خلیفه) را در انتهای جمله آورده است همچنین

اگر گزاره در چشم سخنور ارجی داشته باشد؛ و در دل او جایی؛ اگر سخنور دیری بدان اندیشیده باشد؛ یا به شور آن را انتظار برده باشد، خواه ناخواه، آنچه نخست در یاد او زنده خواهد شد و بر زبانش روان خواهد گشت، گزاره خواهد بود (کزازی، ۱۳۹۳: ۱۶۸)

به همین سبب، بیهقی حسنگ را که بخشی از گزاره است بر مسندالیه مقدم داشته است. البته امکان دارد بونصر مشکان این غرض ثانویه را به جهت تأثیر بر امیر مسعود و برای حمایت از حسنگ اینگونه به کار برده باشد. در واقع آنچه اهمیت دارد نه خبر بلکه غرضی است که در آن خبر نهفته است و درک آن غرض ثانویه در گرو این است که امکان غیاب بخشی از معنا را در این سطر پذیرفته باشیم اینکه گوینده چیزی می‌گوید و ما چیزی دیگر می‌فهمیم، اگر چه در جایی دیگر از این داستان، واژه‌ی خلیفه در انتهای جمله می‌آید: «سرش را به بغداد خواهیم فرستاد نزدیک خلیفه» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۳۴)، اما در این جمله غرض ثانویه ارزشمندی مفعول «سر» است که باید به خلیفه فرستاده شود تا از بر دار کردن حسنگ اطمینان حاصل کند.

بیهقی در توصیف رفتار اشخاص به رفتار حسنگ هنگام دار زدن توجه کرده و دست به گزینش زده است، یعنی در قالب یک جمله، معنایی غیر از معنای ظاهری کلام را در ذهن مخاطب تداعی می‌کند: «وی دست اندر زیر کرد و ازاربند استوار کرد و پایچه‌های ازار را بیست» (همان، ۲۳۴). بیهقی با گزینش یک جمله‌ی کلیدی یعنی «پایچه‌های ازار را بیست»، معنا و مقصودی غیر از ظاهر کلام را به ذهن تداعی کرده است، رسیدن به حذف آن بخش از روایت که در ظاهر کلام ذکر نشده در گرو این پرسش است که چرا حسنگ هنگام دار پایچه‌های شلوارش را می‌بندد؟ گویا حسنگ از این نکته آگاهی دارد که این امکان وجود دارد، هنگامی که او را به دار می‌آویزند، خود را کثیف کند. بیهقی با توجه به رفتار حسنگ، میزان هوشیاری و آگاهی او را به خواننده نشان می‌دهد و گویی دوباره آن را می‌آفریند.

۳. افشانش معنا در داستان اریارق و غازی

۱.۳ گزینش مکالمه اشخاص

اریارق و غازی سپه‌سالار امیر مسعود بودند که به دو علت از جایگاه خود بر می‌افتند و اریارق کشته می‌شود: ۱. توطئه‌ی محمودیان یا پدربیان علیه اریارق و غازی ۲. دهن‌بین بودن امیر مسعود. بیهقی در آغاز داستان غازی را مردی «گربز» معرفی و او را اینگونه توصیف می‌کند: «سپاه سالار غازی گربزی بود که ابلیس، لعنة الله او را رشته بر نتوانستی تافت» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۶۸) این در حالی است که هیچکدام از دو سپاه سالار خیانتی مرتکب نشده‌اند و حتی خود بیهقی در آوردن مکالمه‌ی محمودیان از قول بوعبدالله کدخدای بگتغدی، نشان می‌دهد: «دل سلطان را از غازی هم توان گردانید، و لکن تا اریارق برنیفتد، تدبیر غازی نتوان کرد و چون

رشته یکتا شد، آنگاه هر دو برافتند» (همان، ۲۶۹). در این گزینش از دیالوگ، بیهقی با به کارگیری تعبیر کنایی «رشته یکتا شد» نوعی از غیاب معنا را به وجود می‌آورد که به روایت و قصه‌ی داستان آسیبی نمی‌زند. دو معنی در خصوص این سطر می‌توان مطرح کرد: ۱. «کار آسان شد» و ۲. «ناتوان و بی‌پشتبان شد». با وجود اینکه امیر مسعود با خواجه احمدحسن در باب اریارق سپاه سالار مشورت کرده است و خواجه بیان داشته است: «خداوند را ولایت زیاد شده است و مردان کار بیاید و چون اریارق دیر به دست شود» (همان، ۲۷۰) و پادشاه نیز به هر دو سپاه سالار در باب سخن‌چینان اطمینان و دلگرمی داده و آنان را مورد نواخت خویش قرار داده بود، بیهقی همچون پدریان ویژگی‌هایی منفی به اریارق نسبت می‌دهد. این امر موجب می‌شود که نوعی تناقض در یافته‌ها و سخنان بیهقی نمایان شود. مثلاً آنجا که بیهقی می‌گوید: «و مرا که بوالفضل این روز نوبت بود، این همه دیدم و بر تقویم این سال تعلیق کردم» (همان، ۲۷۱) نشان می‌دهد که بیهقی در آنجا حضور نداشته است. اگر در جمله‌ی خبری مکان و زمان حضور اهمیت دارد (الف) چرا واژه‌ی «نوبت» در پایان جمله و «مرا» در ابتدای جمله آمده است؟ (ب) چرا در دو جمله پی‌درپی بر حضور خود تأکید می‌کند؟ در پاسخ به این دو پرسش باید گفت که در مقدم کردن مسندالیه غرضی نهفته است.

گوینده با در صدر قرار دادن مسندالیه، هم از نظر ساختاری مخاطب را به دنبال معانی جمله می‌کشد که هرچه این شیوه هنرمندانه‌تر به کار بسته شود، انتقال و تداعی معانی، سریع‌تر شکل می‌گیرد؛ هم از نظر معانی ثانوی با نگرشی عاطفی بر جزو در صدر نشسته، تأکید می‌کند (میرباقری فرد و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۰)،

این تأکید در اثر تکرار نیز به وجود آمده است، بیهقی هم «مرا» هم «بوالفضل» را همزمان به کار برده است تا به وسیله تکرار بر حضور خود تأکید کند، سپس با آوردن واژه‌ی نوبت برای تأکید حضور خود «دیدم» را به کار می‌گیرد، اما این همه تأکید در یک عبارت ذهن خواننده را به سوی خبر انکاری، شک و تردید در باب حضور او می‌برد، چرا که «گوینده نسبت به مضمون خبر منکر است و در این صورت خبر حتماً باید مؤکد باشد» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۱۴۸).

نوعی ابهام و پارادوکس در رفتار امیر مسعود نسبت به هر دو سپاه سالار وجود دارد. در داستان حسنگ قبل از دار زدن حسنگ او را به شدت مورد تحقیر خود قرار می‌دهند، اما در مورد غازی و اریارق نواختی و دلگرمی قبل از بر افتادن آن‌ها وجود داشت. امیر مسعود نخست می‌گوید: «تا این غایت حق این دو سپاه سالار، چنانکه باید، فرموده‌ایم شناختن... تنی چند بباب ایشان حسد می‌نمایند و ژاژ می‌خایند» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۷۱)، اما در نهایت اریارق را خیانت‌کار

می‌داند. این پرسش ممکن است به ذهن برسد که آیا ممکن است امیر مسعود حامیان خود را صرفاً به خاطر سخن دیگران از دست بدهد؟ چنین به نظر می‌رسد که بیهقی برش زیادی از گفت‌وگوها را گزینش کرده است و این امر منجر به حذف در روایت داستان شده است. در داستان‌های مدرن این یک نوع شگرد است که با حذف بخش کوتاهی از روایت، مخاطب در ذهن خود به بازسازی وقایع بپردازد، اما زمانی که حذف این وسائط زیاد شد و مبتنی بر رتوریک خاصی باشد، فاصله‌ی زیبایی‌شناسی را به وجود می‌آورد که در این مورد در باب تاریخ بیهقی صدق نمی‌کند، به عبارتی بین دو دیالوگ اولیه و آخرین امیر مسعود در خصوص غازی دو نوع واکنش کاملاً ضد هم دیده می‌شود و این تضاد در برابر حامی پادشاهی‌اش نشان از حذف روایت است. همین حذف روایت و گزینش دو دیالوگ از امیر مسعود نشان‌دهنده‌ی نوعی از غیاب معنا است. ممکن است پادشاه واقعاً دهن بین باشد و توطئه‌ی محمودیان در کار باشد و چون بیهقی میانه‌ی بهتری با آنان دارد از حيله‌گری آنان یاد نکرده باشد.

زمانی که بیهقی از قول بونصر گفته‌ی خواجه احمد حسن را در باب غازی بیان می‌دارد، باید در نظر داشت که بین سخن اصلی و سخنی که بیهقی به واسطه روایت می‌کند، فاصله‌ی بسیاری است و همین باعث می‌شود ما با دیدگاه خواجه احمد حسن در باب امیر مسعود با ابهام روبه‌رو شویم: «اما این خداوند بس سخن شنو آمد» (بیهقی، ۱۳۹۸: ۲۷۷)، این عبارت نشان می‌دهد که خواجه احمد حسن برای نسبت دادن یک ویژگی منفی به امیر مسعود از الفاظ مثبت استفاده می‌کند، چنانچه سخن شنو بودن در سطح الفاظ دارای ویژگی‌های مثبت است، حتی لفظ خداوند را خطاب به امیر مسعود به کار گرفته است، اما در سطح معنا نسبت دادن یک نوع ویژگی منفی به امیر مسعود است، بدین ترتیب نگارنده با به کارگیری ترکیبی کنایی دو معنای متفاوت را در روساخت و ژرف ساخت جمله القا می‌کند. به هر سوی این امر باعث می‌شود که در مورد دهن بین بودن پادشاه به تردید بيفتيم، به عبارتی نمی‌توان در مورد علت عوض شدن تصمیم امیر مسعود به نتیجه‌ی قاطعی رسید.

۴. نتیجه‌گیری

اگر چه در نگاه نخست ممکن است، اینگونه به نظر برسد که در تاریخ بیهقی با متنی تاریخی روبه‌رو هستیم و امکان غیاب معنا در آن منجر به کاستن و عیب روایت تاریخی آن می‌شود، اما بیهقی با به کارگیری سه عنصر ۱. گزینش کنش عواطف خود و توصیف عواطف فردی، ۲. توجه به نحو و محور همنشینی جملات برای بیان مفاهیم ثانویه، ۳. گزینش بیان یک اتفاق از

زوایای مختلف و از زبان اشخاص مختلف، امکان ایجاد متنی را مبتنی بر غیاب معنا ایجاد می‌کند. در واقع بیهقی حوادث یا رویدادها را تغییر نداده است، بلکه چیزی دیگر گفته است که این خود در گرو چگونه روایت کردن و گزینش حوادث است، چرا که نویسنده با گزینش حوادث به تزریق ایدئولوژی خود و تأثیر خود بر متن دست می‌زند به این ترتیب آنچه گفته نشده است بر آنچه گفته شده است، تأثیر می‌گذارد، همین مسأله منجر به غیاب معنا در روایت بیهقی شده است. بیهقی در داستان حسنگ وزیر، و اریارق و غازی در دو بخش یعنی گزینش مکالمه‌ی میان افراد و گزینش در توصیف خاصه توصیف عواطف و احساسات فردی به میزان ادبیت متن خود افزوده و تمهیدات غیاب معنا را ایجاد کرده است. بیهقی به دلیل همین گزینش مکالمه‌ی میان افراد در داستان حسنگ وزیر معناهای متعددی را در باب علت بر دار کردن حسنگ وزیر به ذهن خواننده تداعی می‌کند از جمله: ۱. دشمنی بوسهل با حسنگ، ۲. تهور و تعدی حسنگ در زمان حکومت امیر محمود نسبت به امیر مسعود و خادمان وی، ۳. دشمنی امیر مسعود با وی، ۴. مشکل خلیفه‌ی بغداد با حسنگ و اتهام قرمطی بودن او. از سویی دیگر بیهقی در بحث گزینش توصیف با تکیه بر به کارگیری تشبیه و تمثیل و توجه به نحو جمله اغراض ثانویه‌ای در ذهن مخاطب ایجاد می‌کند که به نوعی حاصل معنای پنهان در متن است. در داستان اریارق و غازی نیز عواملی چون گزینش واژگانی و توصیف عواطف بر غیاب معنا تأثیر گذاشته‌اند که منجر به حضور معناهای متعدد در باب رویگردانی امیر مسعود از اریارق و غازی شده است.

کتاب‌نامه

- احمدی، بابک (۱۴۰۰)، ساختار و تأویل متن، چاپ دوازدهم، تهران، نشر مرکز.
- امامی، نصرالله (۱۳۸۲)، ساخت‌شکنی در فرایند تحلیل ادبی، اهواز، ریش.
- ایگلتون، تری (۱۳۹۳)، پیش درآمدی بر نظریه‌ی ادبی، ترجمه‌ی عباس مخبر، چاپ هشتم، تهران، نشر مرکز.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۹۸)، تاریخ بیهقی، شرح خلیلی خطیب رهبر، سه جلدی، چاپ بیست و یکم، تهران: نشر مرکز.
- جرجانی، عبدالقاهر (۱۳۶۶)، اسرار البلاغه، ترجمه‌ی جلیل تجلیل، دانشگاه تهران.
- شمیسا، سیروس (۱۳۸۳)، بیان و معانی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات فردوس.
- کرازی، میر جلال الدین (۱۳۹۳)، معانی، چاپ دهم، تهران، نشر مرکز.
- گلی، احمد (۱۳۸۷)، معانی و بیان، تبریز، انتشارات آیدین.

۲۷۰ کهن‌نامه ادب پارسی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

میلائی، عباس (۱۳۸۷)، تجدد و تجدیدستیزی در ایران، چاپ هفتم، تهران: نشر اختران.

مقاله‌ها

اسلامی، مهدی و رضایی جمکرانی، احمد (۱۴۰۰)، کاربست استعاره دستوری در تحلیل متون نمونه موردی: داستان حسنک وزیر، کهن‌نامه ادب پارسی، ش ۲، صص ۱-۲۲.

امامی، نصرالله (۱۳۹۰)، «خاستگاه هنری ابهام و گونه‌های آن»، فصلنامه نقد ادبی، س ۴ ش ۱۳، صص ۷-۲۲.
ساسانی، فرهاد (۱۳۸۹)، «تأثیر بافت متنی بر معنای متن»، دو فصلنامه علمی پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهرا (س)، س ۲ ش ۳، صص ۱۰۹-۱۲۴.

صالحی، پریسا (۱۳۹۶)، «پیوند تاریخ با ادبیات در متون تاریخی زبان و ادبیات فارسی»، تاریخ ادبیات، ش ۲، صص ۷۷-۴۹.

میرباقری فرد، علی اصغر؛ هاشمی، سیدمرتضی و صفری، حکمت اله (۱۳۹۱)، نقد و تحلیل مبحث تقدیم و تأخیر در علم معانی (بر اساس بوستان سعدی)، شعر پژوهی (بوستان ادب)، ش ۳، صص ۱۹۹-۱۷۳.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی